

Огнян Ковачев
Софийски университет
o_kovachev@yahoo.co.uk

За шайките и шарките на шаяка в *Изключителната биография на Буди Будев*

Ognyan Kovachev
Sofia University St. Kliment Ohridski
o_kovachev@yahoo.co.uk

On the Gangs and the Homespun Cloth Designs in *The Extraordinary Biography of Budi Budev*

Abstract

In this paper essential aesthetical, ethical and social topics and motives in Tzvetan Stoyanov's last novel, his article 'Gangs' and his essay 'Homespun Intelligentsia' are subjected to critical scrutiny. Some of them are explored in other novels by the same author. Particular attention is paid to the questions of genre, literary formation of characters, the historical contexts of the novel's creation and the fictional world created inside it, and to a contents structure based juxtaposition with Ilija Trojanov's novel *The World Is Big and Salvation Lurks Around the Corner*. Moral and ideological dilemmas in the world outlook and the works of Tzvetan Stoyanov provide another subject of analysis.

Keywords: Tzvetan Stoyanov, novel, ideological dilemmas

Както подсказва заглавието, тук вниманието ни ще се съсредоточи главно върху последния роман на Цветан Стоянов в съпоставка с неговата статия „Шайки” (1964) и есето „Шаячена интелигенция” (1988) – апокрифен текст, писан според Т. Жечев близо четвърт век

по-рано¹. Романът е даден за печат на 1 декември 1968 г., съдейки по библиографското каре в края му. Волю-неволю изследвач на времеви симетрии (и асиметрии), литературният историк не може да не успореди двайсет и четирите лета между 9 септември 1944 г. и влизането на книгата в печатницата с тези между 10 ноември 1989 г. и събитието, провокирало написването на тази статия². Далеч съм от мисълта да проследявам историческите прави или криви, магистрални или маргинални линии и поврати през двата периода. Но, дори само с оглед на необходимия ни литературен контекст на тълкуване и разбиране, няма как да пренебрегнем някои събития, белязали първия. Колкото до събитията от втория период, всеки от нас – съвременник и участник в него – би могъл да намери или изнамери техните успоредици и да ги отсъди според съвестта си.

Такова беше времето

През 1968 г. разделеният от Желязната завеса свят е изпълнен с врява и ярост. Докато студентските протести от двете страни на Атлантика подлагат на радикално изпитание политическото и моралното статукво в света на капитала, Пражката пролет, попарена от нашествието на войски от Варшавския договор и последвалата дълга съветска зима, за пореден път изважда наяве необратимия разрыв между идеала и действителността на социализма, дори когато последната се маскира с „човешки лик”. Вълненията в редица американски университети тогава текат успоредно с разцвета на хипи и ъндърграунд движенията – „субкултура”, за която Цветан Стоянов през същата година публикува може би първата у нас, разбира се, критична, статия по този въпрос. В контекста на гражданските и студентските протести в България днес аналозите са неизбежни, а разискваните на конференцията проблеми – изненадващо злободневни. На 28 юли 1968 г. в София се открива IX Световен младежки фестивал под мотото „Солидарност, мир и приятелство”. То сякаш свенливо цензурира в полити-

¹ „Шаячена интелигенция” е публикувано за първи път във в. „Учителско дело”, 7 декември 1988 г., заедно с бележка от Тончо Жечев. Според публикацията му в портал „Култура” от 30.11.2013 г. то е написано през 1959 г.

² В основата на този текст е едноименният доклад, изнесен на конференцията „Просветителство срещу идеологема (Цветан Стоянов, Атанас Натев, Димитър Аврамов)”, състояла се на 28, 29 и 30 ноември 2013 г. в СУ „Св. Климент Охридски”.

чески коректен за социализ(ъ)ма изказ прословутия девиз на хипита-та: „Make love, not war”, но практически преобръща тяхното универсално послание във фалшиво основание за политическо разединение и последвалата военна агресия от страна на съветската и други „братски” армии в Чехословакия. Няколко месеца по-рано, през април 1968 г., Тодор Живков с присъщата си реторика заявява на председателя на ЧКП Александър Дубчек: „У нас цензура няма, но има строг контрол и здраво държим”. На пленума на БКП от 25 юли висшият държавен и партиен ръководител постановява: „В ЧССР трябва да се възстанови диктатурата на пролетариата като висша форма на демокрация”. На 20 август, когато българското правителство решава наши войски да участват в „потушаването на контрареволуцията”, рок-групата Муди Блуз изпълнява знаменития си хит “Nights in White Satin” на Карловия мост в Прага. Случайно съвпадение, разбира се. Но молбата на Бийтълс да участват в Софийския фестивал същото лято е отклонена неслучайно. (Вж. Пражка пролет)

Ако се доверим на ширещата се представа за „лекокрилото перо” на Цветан Стоянов, логично е да допуснем, че *Изключителната биография* е написана едва ли не на един дъх през същата тази размирна година и е пълна с нейни отражения и проекции. Всъщност, проучването ми сочи към по-ранен и по-продължителен период на работа по тази книга. В писмо от 27 октомври 1964 г. до поета Петър Алипиев, по онова време директор на Държавно издателство – Варна, публикувало три от четирите му белетристични книги, авторът заявява, че не е напълно доволен и „ще оправя” романа: „Тук-там има нужда от съкращения, на места гротеската ми се струва пресилена и буквална [...]. Първите две-три глави – в България преди бягството му – са развлечени, с излишни работи [...]. В новия му вид мисля, че ще бъде и по-малък – 220-230 вместо 290 страници”. В друго писмо от 1 април (н. г.) Стоянов пише: „Имам [...] още две-три седмици работа и се захващам с „Буди“, който мисля да ти връча в окончателен [...] вид някъде към края на май, или юни”. (Вж. Стоянов 2005) Липсващата година в датата на писмото може да бъде установена косвено чрез съпоставката на други факти, споменати в него. Единият е получаването от издателството на „петте екземпляра от повестта” и хонорара за нея. Най-вероятно става дума за *Над твоя дом спокойствие*, която излиза от печат на 25 I. 1967 г., както е отбелязано в нейното издателско каре. Вторият факт е чакането четири години това да се случи, за което авторът споменава мимоходом. Знаем, че тя е завършена през 1962 г., а

и в писмото си от 27 октомври 1964 г. той настоява тази негова „стара повест“ да бъде пусната за печат по-скоро. Третият упоменат факт е встъпването в граждански брак „през ноември миналата година“, т. е. 1966 г. И така, имаме достатъчно основания да приемем, че точната дата на второто писмо е 1 април 1967 г., спрямо която основното пре-написване на *Буди Будев* все още предстои.

В по-ранното си писмо авторът споделя и друга любопитна подробност: „в момента другото копие се чете от Кюлюмов“. Константин Кюлюмов е дългогодишен служител на МВР, писател и сценарист, един от създателите на Управление VI на ДС през 1967 г. и като такъв играе доста противоречива роля в творческите, а и в житейските съдби на немалко български литератори, включително и на емигранти. Макар да не е официален цензор, позицията, която заема, в случая изглежда прави мнението му решаващо за съдбата на ръкописа. После, сякаш в реплика към предишен спор, Стоянов декларира уверено: „Мен пак ми се струва абсурдно опасението, че темата за емиграцията е „опасна“ и че може да има идеологически възражения – напротив, романът с общия си замисъл е до немай къде партийен!“. Увереност, която и тогава, и сега буди усъмняване. Писането в онези години за емиграцията, т. е. за тези, които официално са заклеймени като „родоотстъпници“, „изменници на родината“ и „невъзвращенци“ – било като обществена и политическа, било като литературна тема – едва ли е безопасно. А как да разбираме декларираната партийност „до немай къде“ на „общия замисъл“: като наивна (само)заблуда, като дръзка превантивна реторика или пък като основателна самооценка? Този въпрос разтваря широко ножицата между естетика и идеология в Цветан-Стояновите белетристични книги. Авторът може да е идеологически безукорен в своето обществено поведение и отстоявани възгледи, но изпитанията, на които ги подлага в своята фикционална игра посредством тяхното релативизиране и разколебаване, самоирония и сблъсък на гледни точки, макар и за да ги преутвърди накрая, неминуемо подкопават заявената правовеерност. Впрочем, наивността и съпътстващата я комична дързост са качества, присъщи и на Буди Будев, и на екскурзовода в *Ние и Арчи*, и на журналиста Розов с душа на контраразузнавач в *Случаят с професора*, и на опознаващ лондонския бит и нрави Стефан, в *Над твоя дом спокойствие*. Но те не са типични характеристики на положителния герой в социалистическия реализъм. От друга страна, колкото и ловко да са вплетени в тази *Изключителна биография* клишета като идеологическата борба, морал-

но загнилия капиталистически Запад и нравственото превъзходство на „новия“ социалистически човек, присъщи на соцреализма, неговата килия е тясна за романа. Ала преди идеологията иде реч за жанрологията.

Какъв е жанрът на този роман?

Неединен, би бил непосредственият ми отговор, с риск отново да изтъкна нарушение на соцреалистическата нормативност. Ала проблемът за жанровата неустойчивост и неопределимост на отделното произведение явно е занимавал автора, съдейки по авторорефлексивното начало на *Над твоя дом спокойствие*: „Отначало мислех, че всичко това ще бъде пътепис, но то стана нещо друго, може би защото никога не са ми били ясни границите на жанровете” и малко по-нататък: „не знам дали това ще бъде пътепис, който е прераснал в очерк, или очерк, който се освобождава от пътеписния си характер, или смес от първото и второто” (Стоянов 1967: 5). Но да чуем по-напред какво казват другите. Колкото и редки да са критическите отговори на този въпрос, определенията гравитират към комичното или ироничното, т. е. към жанрово смесване: „хумористичен” и осмиващ „безумиците на съвременното при соцкомунизма” (Й. Василев), „гротеска” (Цв. Стоянов), „самоирония” (Т. Жечев). Последният открива авторова самоирония в разказването за „пубертетните подтици” и „тежки юношески преживявания” на Буди, загатвайки за автобиографични детайли във фикционалната романова биография. Ироничните релативизирания и обрати са похват, съпътстващ трайно повествованието. Още началните изречения, подчертаващи значението на родното място Ц... за формирането на духа на Буди Будев, звучат като ироничен отглас от статията на Стоянов „По повод „Духа на мястото””: „Нищо не формира даден дух така, както мястото на появяването му”. Ако Ц... е „затворено отвсякъде в една котловина към границата, но иначе с хубава природа, с буйни зелени ливади наоколо и освен това с богат културен живот”, то дворът на родния му дом също е „затворен от всякъде, направен сякаш като втора котловина в котловината, за да бъдат общо две котловини и да се победи страхът, че нещо би могло да стане, да се появи” (Стоянов 1969: 5). В „По повод „Духа на мястото”” полемично се анализира значението и, което е по-важно, възможните пътища пред регионалната тематика в литературата, които да доведат до „признанието на нашите съвременни културни ценности от све-

та, именно там, в сферата на Гьотевата „световна култура“. Едното разбиране е по-широко и отворено, но този път е „по-труден, където регионалното да остане невидимо, да остане привкус, атмосфера, без да е материал“ (Стоянов 1988, 1: 192-193). Вторият е по-тесен, но и по-лесен: „регионалността като особен, подчертан признак на един художник, когато той е израсъл върху определена географска ивица и единствено чрез нея или поне главно чрез нея си обяснява света“ (Стоянов 1988, 1: 188). Често регионалното във второто си значение се схваща като синоним на „котловинно“, както го използва например цитираният в статията Кръстьо Куюмджиев. През 1960те години понятието „котловинна литература“ се дискутира оживено, оценява се амбивалентно, ту като „родно“, „изконно“ и „самобитно неповторимо“, ту като самоизолираща се култура, която „не може да надрасне своите граници“ (Алипиева 2004). За Стоянов по-валидно е второто значение.

В есето „Шаячена интелигенция“ цитираният по-горе двоен котловинен обръч около родния дом има съответствие в „онази лъжлива затвореност“, която неканен гост „е оградил с плетища“, правейки „от културата одая“. Неканеният гост е посредственият, но амбициозен и агресивен парвеню, простакът, както безцеремонно го нарича авторът, който прониква във всички обществени сфери и дейности, и се стреми да наложи своите ограничени разбирания и мяра. Есето е свидетелство за разразяващото се през 1960те години единоборство между т. нар. „шаячени“ и „найлонови“ интелигенти, но липсата на негова публикация през онези години като че ли подсказва, на чия страна е било надмощието. Неслучайно наричан „пророк“, Цветан Стоянов сякаш предусеща, че „шаячената“ ще хвърли дълги години напред своята сянка върху обществото ни. Затова тонът му е остър и бичуващ, въображението му рои фигури на грозното, отблъскващи, деформирани и смрадни телесни образи, чиито контрапункти – хармонични и извисени – се появяват значително по-рядко. Няма ги „буйните зелени ливади“ и из цялата страна „се носи миризма на шаяк и спарено тяло“. Хуморът се възпалява до сарказъм.

Друга жанрова шарка в килима на този роман е приключенското начало. То е заложено още в книгата, една и съща, с която бащата на Буди, потомствен търговец на дървен материал, прекарва „всичките си свободни часове“ в затворения котловинен двор – *Кратка история на великите завоеватели и пътешественици*. Първоначално авантюризмът на сина е интелектуален – подхранват го страстта към чете-

нето и чуждите езици, примамливата визия на стройна редица томо-
ве, написани от него и сетне удвоени на френски, мечти за известност
и слава... Да-а, кой ли ги няма. Но в белетристиката на Цв. Стоянов,
смея да обобща, тези интелектуални приключения стават част от уто-
пичния проект на българската модерност за интегриране на родната в
световната култура, където водеща по подразбиране е западната. Ето
как го резюмира екскурзоводът в първата глава на *Ние и Арчи*:

Изведнъж щях да навляза в контакт с една голяма култура. Г. Тър-
тъл щеше да ми разкаже за новите явления сред западната мисъл. Аз
пък щях да му разкажа за моята малка, но интересна страна. Какво
богатство от мисли би могло да произлезе от такова сблъскване на две
психологии! И в същото време трябваше да се покаже на чужденеца,
че каквото и да мислят за нас на Запад, ние съвсем не сме толкова из-
останали! Такава мисия бе не само приятна, но и благородна (Стоянов
1961: 7).

Още тук, редом с повърхностната наивност в очакванията на само-
навиващия се разказвач, може да се долови призвукът на авторовата
(само)ирония към старателно поддържаната „прогресивна” утопия
за нашата „благородна” надпревара със Запада. Тази утопия може на
първ поглед да изглежда като отворена светла противоположност на
шаячената котловинна самоизолация, но и двете имат дълбоки корени
в идеологемата на социалистическия колективизъм.

От своя страна, Будев още като юноша започва да гради своята
визия за лично духовно и интелектуално развитие, която постепенно
придобива мащаба на същински просвещенски проект. Към него се
прибавя и романтичният копнеж на героя към непостижимото. Впро-
чем, този копнеж, макар често пъти да води до комична развръзка, е
още едно общо място, свързващо персонажите на Цветан Стоянов. И
Хорейша в *Ние и Арчи*, и Ева Торман в *Случаят с професора* дирят
изключително преживяване в екзотичната за тях България, за него,
само че в лондонския Сохо, жадува и Стефан в *Над твоя дом спокой-
ствие*. Тези особености правят утопията на Буди Будев по-индиви-
дуалистична и транснационална. Четейки най-големите писатели и
мислители на света, той се трогва до сълзи от мисълта, „че е, така да
се каже, гражданин на същата империя на Духа”. Тук като ироничен
контрапункт прозвучава уж шеговитото предупреждение на „не съв-
сем побъркана[та]” му баба: „Не чети толкова, че ще натрупаш много
ум и Господ ще те прибере млад, хи-хи-хи!” (Стоянов 1969: 7). Никой
не е пророк в собствения си дом, но предвид загадъчната преждевре-

менна смърт на автора, тези думи придобиват оттенъка на зловещо предчувствие.

Идва Девети септември и неизменният котловинен свят започва да се променя. Едва ли има в социалистическата ни литература по-ранен разказ за тази дата, до такава степен лишен от героичен патос и революционен оптимизъм. Буди е шестнайсетгодишен и за първи път в живота си е влюбен – в съседското момиче Анчето. Влюбен също така в поезията на Едгар По, той нежно я нарича „моя Анабел Ли”. Героят усеща, че „невидим обръч се затяга около неговия свят” и първата му любов не трае дълго – Анчето го изоставя, водена от съзнанието за непримирими класови различия помежду им. Буди замисля и започва да пише своя *opus magnum*: книгата *Трагедия на епохата*, която ще разкаже и обясни своя век и ще разгроми научно комунизма. В романа нахлува авантюрното време, този път в термините на Бахтин и Фрай, което разделя влюбените, а скоро след това отделя за дълго младежа от родното място. Той прекосява нелегално границата, попада в големия, динамичен и хаотичен свят на „вражеския Запад”, където неволи и приключения го дебнат отвсякъде.

Впрочем, последното подчинено изречение предлага нещо повече от игра на думи с перифразирано заглавие. Мисля, че ако потърсим в българската литература от последните 24 години аналог на Цветан-Стояновия роман, в структурен порядък това може да бъде *Светът е голям и спасение дебне отвсякъде* на Илия Троянов. И в двата романа скоро след 9 септември младият и неопитен протагонист избягва от България, сетне минава през емигрантски лагер(и), успява да се установи и да живее някъде в Европа до настъпването на криза или поредица от кризи на идентичността, преодолявани с помощта на верни или временни помощници, възстановява идентичността си, завръща се и се реинтегрира в своята родна общност. Друго общо място за двата романа е затвореното, „котловинно” пространство, в което се ражда и отраства Буди, съответно – Алекс, и на което впоследствие противостои образът на големия свят, където всеки от тях губи и намира себе си. Разбира се, различията са очевидни и съществени. Стоянов създава амбивалентния образ на свят, в който традиционната култура е самодостатъчна и устойчива, но същевременно съзнава ограничеността си и започва да се устремява извън себе си. В началото на романа си Троянов изгражда един патриархално-митологичен свят, съществуващ сякаш извън времето, чиито дух и ценности сякаш парадоксално помагат на героя в края на романа да „стане един

от другите”, речено с девиза на неговия автор. Безспорно, епистемологичните (в термините на Фуко) основания и съответно идеологическите послания на двата романа в редица отношения са противоположни, но тъкмо заради играта на сходства и различия мисля, че техният бъдещ по-детайлен успореден прочит би си струвал изследователското усилие.

Трета жанрова шарка в *Изключителната биография* може да бъде т. нар. roman à clef (роман с ключ), където в персонажи и събития с фикционални имена са изобразени действителни лица и случки. В нашия случай не търсим цялостни прототипи, а проследяваме характеристики на отделния образ, които имат потвърдени или много вероятни референциални съответствия. Така даден персонаж може частично да препраща към лесно разпознаваем човек или да бъде съчетание от няколко души, възплъщавайки по този начин етимологичния принцип на сатирата: да бъде смесица. Вече беше цитирана Тончо-Жечевата хипотеза, че разказът на Цв. Стоянов за „пубертетните подтици” и „тежки юношески преживявания” на Буди Будев е самоироничен. Тя звучи доста правдоподобно, но все още не означава, че героят е точно alter ego на своя автор най-малко поради две причини: вторият не е шестнайсетгодишен на Девети септември и никога не е емигрирал от България, освен в състояния на „вътрешна емиграция”. На тези условия значително по-вярно отговаря Георги Марков, но пък той напуска страната след публикуването на романа. Поради сходна асинхронност Марков не би могъл да е прототип и на Феликс в *Над твоя дом спокойствие*, тъй като лондонската повест излиза от печат две години преди той да емигрира, да не говорим, че е завършена 7 години по-рано. Препратки към действителни личности със сигурност може да се открият в редица образи на емигранти, които Будев среща на различни места по света. Самият Стоянов в своите пътувания се среща с емигрирали българи и слуша немалко емигрантски истории, вероятно използвани в двата романа. Но докато не бъдат намерени сигурни ключове за тях, ще се въздържа от други примери.

Какво има в това име?

Какво ни казва името Буди Будев? Подобно на матрьошка или на китайска кутия, литературното собствено име може да бъде поместие на не едно значение, конотация или асоциация с имена на фикционални или реални лица. В едно име винаги има повече от едно име. В

този случай:

1) основното значение на името се свързва с глагола „буда” и прилагателното „буден”,

2) съдържа конотациите „човек с буден дух”, „будител”,

3) фамилното име удвоява собственото, но с това разколебава неговата семантична стойност,

4) поражда пряка асоциация със санскритската дума „буда”, означаваща степен на просветление, достигнато чрез самопознание, както и с духовния учител, назован с нея,

5) името Буди е съзвучно с топонима Будапеща – място на антикомунистически бунтове, на епизоди от действието в романа и на драматични прозрения на негови персонажи.

Проследявайки успоредния съвременен контекст на романа, не може да пропуснем още две актуални асоциации, които роякът образи менливи на името Буди Будев поражда:

1) инициалите на името съвпадат с тези на значим съвременен български политик,

2) Буда е кодовото име, под което същият политик е бил регистриран като информатор през 1996 г.

Коя е твоята шайка?

Скитайки се все по-немил и недраг, Будев се отзовава в Будапеща, в разгара на унгарското въстание през 1956 г. срещу комунистическото управление и съветската окупация на страната. Изпълнил дълга си като мислител със своя труд *Трагедия на епохата*, сега той лелее „да изпълни и дълга си като воин, да слее думите и делата, словото и меча във велик синтез” (Стоянов 1969: 111-112). Но действителността далеч не е така величава. По улиците се скитат „комплицирани тълпи”, през нощта наказателен отряд избива комунисти в домовете им, а през деня пред очите му озверели погромаджии пребиват до смърт човек, нарочен за доносник. Той е потресен, докато полковник Стоичков, войнстващият предводител на българската емиграция в романа (и друго ономастично изкушение), вижда с шаячено упоение в убития „Още един красив труп”. Дватамата остават идеологически събратя, но ценностното им раздалечаване става необратимо. Докато Будев се придържа към един хуманизъм, който левите дискурси в продължение на десетилетия заклеяваха като абстрактен, антикомунистът Стоичков с делова прегледност дели света на „свои” и „чужди”. На

първите срещу вторите всичко е позволено.

Капитан Кларк, комуто Будев по случайност спасява живота, аргументира това разделение с кредото си, че „каквото и да е, човек трябва да е верен на своята шайка”, защото „шайките – това са основните обществени единици”. След стъписания въпрос на Буди „ние да не сме гангстери” капитанът пояснява:

- Не, моля ти се, аз имам предвид шайка в най-философския смисъл на думата! Наречи го машина, както преди малко или компания, или група, все едно! Шайка ще рече група, свързани с общи интереси! (Стоянов 1969: 132)

Както и да философизира смисъла на думата, Кларк не може, а и едва ли желае, да избяга от нейната отрицателна конотация. Нещо повече, неговата принадлежност към „вражеската групировка” го прави персонаж, особено подходящ да произнесе тази цинична присъда над света, разделен на два лагера: „сега човечеството от пръв поглед личи, че е шайкообразно”. Не ще ли рече това, с понятията на Цветан Стоянов, че то е станало и „шайкообразно”? В нашето тълкуване на романа симбиозата на „шайката” и „шайка” задава неговия последен контекст.

Само по себе си, публикуването у нас на разказ за „Будапеща, 1956 г.” по времето на „Прага, 1968 г.” изглежда като аналогия между двете събития, която е подривна и несъвместима с прокламираната от автора партийност на романа. От друга страна, гледната точка на разказване поставя ударението върху манипулирането на тълпата, провокациите и зверствата, вършени от бунтуващите се тълпи и насилието на всеки срещу всеки по будапещенските улици. На този фон потушаването на унгарското въстание изглежда нужно, за да сложи край на кръвопролитие, а намесата на съветските танкове – иронично оправдана поне толкова, колкото и намесата на английски и френски войски в Суецката криза. Тази гледна точка, по силата на една „негативна диалектика” (в термините на Адорно), струва ми се възстановява известен коефициент на партийност в романа. Но от горната аналогия не следва ли, че същата гледна точка може да послужи като основание, макар и косвено, за оправдаване и на съветското нашествие в Чехословакия през 1968 г.? А приемем ли тази логика, не приемаме ли и кредото на Кларк за шайката? В годините, когато Стоянов пише романа, това понятие придобива за него едва ли не концептуален статут. Първо, той му посвещава едноименна статия, публикувана през 1964 г. В нея „шайка” е обобщаваща метафора на явления и

проблеми, присъщи най-вече на съвременното американско общество – Ку Клукс Клан и расизмът, мафиотските банди, картели и процесът на тяхното легализиране, гибелта на Джон Кенеди и обществените реакции, новите компании и корпорации, – но и на капитализма като цяло. Обзорът на фактите е точен, анализът е идеологически безукорен, изводът е изцяло по законите на класовата борба: пред средния американец „все повече въпросът ще стои „или – или”, или истински демократ, или шайкаджия” (Стоянов 1988, 2: 61). Всичко изглежда както си му е редът. Второ, една от финалните глави в романа, при това съдържаща най-вратоломен и гротесков екшън, е озаглавена отново „Шайки”. В нея героят, преследван от емигрантската шайка на полковник Стоичков и бивши събратя по съдба, няма друг избор, освен да се завърне в социалистическата си родина. Този не-избор му носи моментно избавление, но същевременно го връща задълго в котловината на просветителството, където шаячната тъга, тъпота и вцепенение скоро го завладяват. Така, по силата на иронията, не препотвърждава ли Будев кредото на Кларк, не се ли превръща избавлението му просто в преместване в „другата” шайка?³

В заключение, да се върнем към въпроса за партийността на романа „общ замисъл” в по-обобщения план на ценностните и идеологическите напрежения в творчеството на Цветан Стоянов. Бих казал, че определяща за тях е позицията, която през социализма се формулира като „вярата, че грешките в системата може да бъдат отстранени и тя може да бъде променена отвътре”. Изключителен познавач на западната литература и култура, той вярва, че нейните постижения и ценности може да бъдат интегрирани в новата социалистическа култура, и че критиката му към недостатъците на последната в крайна сметка има положителен и градивен резултат. Този сюжет, така характерен за интелектуалните среди в бившия социалистически блок, описва великолепно Алексей Юрчак в книгата си *Всичко бе завинаги, докато не изчезна* (Yurchak: 2005). В нея се проследяват и анализират културни явления и процеси в бившия СССР, както и съпътстващи ги идеологически конструкти, от 1950те до началото на 1990те години, в търсене на причините, довели до кризата и падането на социалистическия режим. Особено функционално спрямо нашата проблематика е понятието „въображаем Запад”, което обхваща културното знание,

³ За иносказателната съотнесеност на статията „Шайки” към българската действителност през 1960-те вж. (Попов: 1988), както и (Игов: 2013)

естетическите представи и очаквания, дори емоционалния афинитет към западната култура. Това е културен конструкт, фикция, която няма съответствие в реалността на западния свят. От друга страна, тя е парадоксално амбивалентна: едновременно подривна спрямо властващия социалистически дискурс и следствие от промените в него. Особено впечатляващ с близостта си до Цветан-Стояновия интегративен проект е случаят с комсомолски активист, който е безрезервно отдаден както на комунистическите идеи, така и на явления в прогресив рок музиката като групите Пинк Флойд, Кинг Кримзън и др. Независимо че тази музика беше подложена на ограничителен режим и строго контролиран достъп в социалистическия лагер, той вярва във възможния синтез между нея и идеологията, която я забранява и отхвърля.

Преди да преценим подобна вяра като утопична (преценка, към която се присъединявам), добре е да оценим усилието на такива хора да интегрират насила разделени от Желязната завеса култури и ценности. Те вярват, че „честно са се борили“ в едно превратно време. А това е достойна човешка позиция във всяко време.

Цитирана литература

Алипиева, Антоанета 2004. „Духът на мястото“ или география на духа. – *Българската поезия от 60-те години на 20 век. На повърхността. Под повърхността*. Велико Търново: Слово, 2004 [Alipieva, Antoaneta. “Duhat na myastoto” ili geografia na duha. – *Balgarskata poesiya ot 60-te godini na 20 vek. Na povarhnostta. Pod povarhnostta*. Veliko Tarnovo: Slovo, 2004.]

Игов, Светлозар 2013. Спомен и размисъл за Цветан Стоянов. - Електронно списание LiterNet, 09.11.2013, № 11 (168). [Igov, Svetlozar 2013. Spomen i razmisaal za Tsvetan Stoyanov. - Elektronno spisaniae LiterNet, 09.11.2013, № 11 (168).]

Попов, Васил 1988. Писателят и неговият опит (Страници от Дневника). – *Вечни времена*. София: Български писател, 1988 [Popov, Vasil. Pisatelyat i negoviyat opit (Stranitsi ot Dnevnik). – *Vechni vremena*. Sofia: Balgarski pisatel, 1988.]

Пражка пролет 1968 Софийско лято на <http://1968bg.com/> (последно посещение на 01.09.2015) [Prazhka prolet 1968 Sofiysko lyato na <http://1968bg.com/>]

- Стоянов, Цветан 1961. *Ние и Арчи*. Варна: Държавно издателство, 1961 [Stoyanov, Tzvetan. *Nie i Archi*. Varna: Darzhavno izdatelstvo, 1961.]
- Стоянов, Цветан 1967. *Над твоя дом спокойствие*. ДИ Варна, 1967 [Stoyanov, Tzvetan, *Nad tvoya dom spokoystvie*. DI Varna, 1967.]
- Стоянов, Цветан 1969. *Изключителната биография на Буди Будев*. Варна: Държавно издателство, 1969 [Stoyanov, Tzvetan. *Izklyuchitelnata biografiya na Budi Budev*. Varna: Darzhavno izdatelstvo, 1969.]
- Стоянов, Цветан 2005. *Писма* – в: Литернет - http://liternet.bg/publish14/cv_stoianov/index.html (последно посещение на 01.09.2015 г.)
- Стоянов, Цветан 1988. *Съчинения в два тома*. София: Български писател, 1988 [Stoyanov, Tzvetan. *Sachinenia v dva toma*. Sofia: Balgarski pisatel, 1988.]
- Alexei Yurchak 2005. *Everything Was Forever Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton and Oxford: Princeton UP, 2005.